

Kijken met je ziel

Heilig kijken met Vincent van Gogh

Hans Tissink

*Dit is mijn geheim, het is heel eenvoudig:
alleen met het hart kun je goed zien.
Het wezenlijke is voor de ogen onzichtbaar.*

(Antoine de Saint-Exupéry in *De Kleine Prins*)

*Niemand kan God zien, maar het leek alsof Mozes God wel zag.
En daarom kon hij het volhouden.*

(Hebreeën 11: 27b, Bijbel in Gewone Taal)

ISBN: 978 90 5263 466 1

NUR: 723

Illustraties: © Van Gogh Museum, Amsterdam (Vincent van Gogh Stichting)

© 2015 theologische uitgeverij Narratio,
Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem.
tel. 0183 62 81 88 e-mail: info@narratio.nl
Actuele informatie is te vinden op www.narratio.nl
Onze uitgaven zijn ook te koop via de boekhandel en www.kerkboek.nl
(ook in België).

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie, luisterboek, Digi-boek, Internet-PDF of op welke andere wijze dan ook, behoudens voor eigen gebruik, zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever c.q. de auteur. Citaten tot maximaal vier regels zijn toegestaan, grotere citaten vallen onder het overnamerecht waarvoor toestemming is vereist, tenzij gedaan in het kader van een recensie.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	4	4.4 Onvergankelijk testament	22
1 Wie ben ik in de ogen van God?	5	4.5 Vierde brief van Vincent	23
1.0 Kijkoefening	5	4.6 Geestelijke oefeningen	24
1.1 Zelfportret als schilder	5	5 Aardappeleters: Heilige tafelgemeenschap	25
1.2 Wie ben ik in Gods ogen?	6	5.0 Kijkoefening	25
1.3 Zien en gezien worden	7	5.1 De aardappeleters	26
1.4 Het zien van God	8	5.2 De gemeenschap	27
1.5 Eerste brief van Vincent	8	5.3 Eucharistie rond het heilige	27
1.6 Geestelijke oefeningen	9	5.4 Gedachten vrij uit De Navolging van Christus, deel 3 over het heilig avondmaal	28
2 De zaaier en het omvormingsproces	10	5.5 Vijfde brief van Vincent	28
2.0 Kijkoefening	10	5.6 Geestelijke oefeningen	29
2.1 De zaaier	10	6 Zonnebloemen: bidden en danken	30
2.2 Omvormingsproces	11	6.0 Kijkoefening	30
2.3 Biddende	12	6.1 Stilleven met zonnebloemen	30
2.4 Tweede brief van Vincent	13	6.2 Danken en bidden	31
2.5 Geestelijke oefeningen	14	6.3 Franciscaanse spiritualiteit	32
3 Wat is mijn plek? Heilige ruimte	15	6.4 Zonnelied van Franciscus, vrij bewerkt	32
3.0 Kijkoefening bij de slaapkamer van Vincent	15	6.5 Zesde brief van Vincent	33
3.1 De slaapkamer	15	6.6 Geestelijke oefeningen	34
3.2 Ga naar je cel	16	7 God schouwen in amandeltakken	35
3.3 Leren mediteren	17	7.0 Kijkoefening	35
3.4 Mijn huis op orde brengen	17	7.1 Takken met amandelbloesem	35
3.5 Iconografisch kijken	18	7.2 God schouwen	37
3.6 Icoon van Gods genade	18	7.3 Zien van aangezicht tot aangezicht	37
3.7 Derde brief van Vincent	18	7.4 Augustinus en het venster op de eeuwigheid	37
3.8 Geestelijke oefeningen	19	7.5 Laatste brief van Vincent	38
4 Geestelijke lezing van de Bijbel	20	7.6 Geestelijke oefeningen	39
4.0 Kijkoefening	20	Literatuur	39
4.1 Stil leven met open bijbel	20		
4.2 Lectio Divina	21		
4.3 Praxis	21		

Woord vooraf

De 19^e eeuwse schilder Vincent van Gogh is vandaag wereldberoemd. Wie het Van Goghmuseum in Amsterdam bezoekt, ziet talloze andere bezoekers. Deze bewonderaars komen uit alle delen van de wereld. Allemaal bekijken ze zijn doeken. Wat trekt hen er zo in aan? Reproducties van Van Goghs zonnebloemen en sterren hangen wereldwijd in woonkamers en kantoorruimtes. Waarom fascineert de schilder zoveel mensen?

Vincent van Gogh vergezelt me al vele jaren. Ik ben zijn doeken meer en meer gaan zien als iconen. Ze raken mijn hart. De theoloog Henri Nouwen beschouwde Van Gogh als een ziener, een monnik. Van Gogh ziet in mens en natuur iets van het mysterie. Hij wilde de werkelijkheid niet fotograferen (hij verfoeide de fotocamera zelfs), maar hij schilderde juist heel impressief wat hij zag en beleefde. In dit boekje zoom ik in op de spirituele werking van de schilderijen van Van Gogh. Zeker, ik besef goed dat deze zienswijze nogal subjectief is. Toch waag ik me aan dit avontuur en hoop ik op navolgers die met mij willen meekijken.

Van 2011 tot 2014 volgde ik de inspirerende opleiding Geestelijke Begeleiding aan het Titus Brandsma Instituut in Nijmegen en op Hydepark in Doorn. Ik schreef mijn eindscriptie over Van Gogh en zijn andere wijze van kijken. Kijken met de ziel. Dit boekje is een uitwerking van mijn scriptie. Ik wil de lezer meenemen in de kijkwereld van Van Gogh. Vervolgens probeer ik lijntjes te trekken naar enkele kernthema's van de geestelijke begeleiding. Sleutelwoorden zijn: kijken met je ziel, schouwen met de ogen van God. Dat vind ik een mooie omschrijving van geestelijke begeleiding. Het is een vorm van heilig kijken.

Ik hoop dat de lezer net als ik enthousiast wordt voor de wereld van Van Gogh, mystiek en geestelijke begeleiding. Wie anders gaat kijken, kan ook anders gaan leven.

Hans Tissink

1 Wie ben ik in de ogen van God?

Wie ben ik

1.0 Kijk oefening

- Bekijk dit zelfportret van Vincent met aandacht. Wat treft je qua geheel, sfeer, elementen, kleuren en vormen?
- Ga met je aandacht naar de elementen die Vincent noemt in een brief aan zijn zus Wil: *het roze-grijs gelaat met groene ogen, zijn askleurig haar, rimpels in zijn voorhoofd en om zijn mond, stijf en houderig*. Sta stil bij zijn zeer rode baard, vrij ongeredderd en triest. Bekijk aandachtig zijn volle lippen en blauwe kiel. Wat roept dit alles bij je op?
- Vincent schreef: *'Gij zult zeggen dat dit ietwat lijkt op b.v. het gezicht van de dood in het boek van Frederik van Eeden of zoiets, goed, maar enfin, is zo'n figuur -en 't is niet makkelijk zichzelf te schilderen- niet in alle geval iets anders dan fotografie. En ziet ge -dit heeft het impressionisme m.i. vóór boven de rest, het is niet banaal en men zoekt een diepere gelijkenis dan die van de fotograaf.'* (Brief aan zus Wil, januari 1888)
Wat zou de diepere gelijkenis kunnen zijn?
- Wat maakt het schilderen van jezelf zo lastig? Herken je dit als het gaat om zelfreflectie?
- Zit er volgens jou ook iets van de dood in het gezicht? En wat kan dit betekenen?

1.1 Zelfportret als schilder

Beste Vincent,

Je schilderijen vergezellen me al jaren. Ik zoek vooral naar de geestelijke begeleiding en spiritualiteit in jouw werk. Ik zie jou als een spiritueel mens. Je raakt me met je impressies van zaaiers, zonnebloemen, wevers, sterren, zon, etc. Je leert me er met aandacht naar te kijken. Ze representeren iets van het Heilige, het Onzienlijke. Zo ben jij als schilder post mortem voor mij een soort geestelijk begeleider. Jouw schilderijen helpen me om dichter bij mijn ziel te komen en zo dichter bij God, de heilige Onzienlijke.

Wie ben ik? Die vraag zul jij jezelf ook wel eens gesteld hebben. In je brieven reflecteer je meer dan eens over jezelf: je eigenschappen, je dromen, je frustraties, je relaties met anderen. Wie ben ik? Aan het eind van je leven heb je je roeping en draai gevonden: Ik ben schilder, kunstenaar. Als een bezetene schilder en teken je er

de laatste tien jaar van je leven op los. Je laat ons een enorme collectie na. Je schilderkunst groeit van donker naar licht. In je doeken wil je de kijker meenemen en iets laten zien over de ziel en het verlangen naar troost en licht. Adembenemend. Op die wijze ben je als schilder voor mij een troostende begeleider. Verder houd je van wandelen, lezen, brieven schrijven, gesprekken met gewone mensen. De natuur bekoort je zeer. Hierin voel ik me diep met jou verbonden. Maar je kon soms erg onhandig en grof zijn. Als ik jouw biografie lees, stuit ik geregeld op jouw botte gedrag. Je maakte vaak ruzie met vrienden, familieleden en collega's. De botsing met je ouders staat niet los van jouw eigenzinnigheid en doordraverij. Tact en sociale competentie zijn niet bepaald jouw sterke kanten. Je voelde je dikwijls miskend en onbegrepen.

Je had in elk geval passie en compassie. Passie voor mensen en natuur. Passie voor je werk. En compassie met de armen en misdeelden. Daarin kon je soms doorschieten. Altijd moest je er een schepje bovenop doen. Zo kwam je als evangelist onder de mijnwerkers in de Borinage over als een godsdienstfanaat. Je wilde zelf een soort heilige Franciscus worden: alles weggeven aan de armen en zelf alles ontberen.

Je hebt geen gemakkelijk leven gehad. Contacten liepen steeds stuk. Het is een wonder dat jouw broer Theo je tot aan je dood toe trouw bleef. Hij ondersteunde je met geld, raad en daad. Zonder hem was je niet geworden wie je bent.

Je schilderde veel zelfportretten. Dat waren vooral schilderoefeningen. Het was goedkoop, want soms had je geen geld om een model te betalen. Je schilderde jezelf op verschillende manieren in verschillende perioden. Met strohoed, met pijp, met verband om je verwonde oor, en hier voor de schilderzezel. Je bent hier in je element. Dit is jouw ding. Penselen in je hand, verf in vele kleuren op je schilderspalet.

Je blik is scherp en kijkt als het ware tot op het bot. Je bent niet alleen geïnteresseerd in de buitenkant, maar je hebt ook een fijngevoeligheid voor wat er zich in de mensen zelf afspeelde. Daar ben je ook als schilder naar op zoek. Kijken naar buiten en kijken naar binnen. Daar ben je een meester in.

Wie ben ik? De mens is zowel kunstwerk als kunstenaar, zowel schepsel als schepper.

Je draagt een blauwe schildersjas. Blauw verwijst naar de hemel. Al schilderend ben je in mijn ogen een getuige van de hemelse Schilder. In jouw schilderijen zie ik, als ik goed kijk, steeds iets van de hemel. Je probeert een stukje hemel op aarde te grijpen, iets heiligs in het doodgewone.

Adieu, Hans

1.2 Wie ben ik in Gods ogen?

Kijken met je ziel. Geestelijke begeleiding is kijken, kijken met de ogen van de onzichtbare God naar jezelf en naar de ander. Kijken met de ogen van God? Kan dat dan? Het klinkt vreemd. Ik zie God niet, laat staan zijn ogen. Ik moet het daarom hebben van de verhalen. Daarin hoor ik dat God een oogje heeft op ieder mens. Hij kijkt ons aan met een liefdevolle blik. Daarin schuilt een aanwijzing: kijk eens zoals de Onzienlijke kijkt. De ander is net als jij uniek, een bemind kind van God. God

is voortdurend bezig met zijn schepping en zijn mensen. De spirituele schrijver en theoloog Henri Nouwen was een groot bewonderaar van Vincent van Gogh. Hij schreef hierover zijn mooie boekje 'Vuur in mijn hart'. Nouwen merkt daarin terecht op dat Vincent van Gogh vooral een ziener was, een contemplatief, een soort monnik. Vincent zag van alles met zijn scherpe ogen. Hij was er vaak verrukt over en wilde ons laten meekijken. Hij deelt met ons in zijn schilderijen een ervaring van het zien. Dat zien bemoedigt en maakt blij. In zijn boek 'Spiritueel begeleiden' spreekt Nouwen

over de kunst van het zien. Spirituele oefeningen en geestelijke begeleiding kunnen ons helpen het beeld van God in ons hart te zien. Van Gogh helpt mij om naar het beeld van God in mijzelf te kijken.

Wie ben ik? Iedereen stelt zichzelf deze vraag vroeg of laat. De vraag nodigt uit tot zelfreflectie. Een blik in de spiegel van de eigen ziel. In de geestelijke begeleiding speelt deze vraag een sleutelrol. In de ontmoetingen verken ik als begeleide mijn sterke en minder sterke kanten. Ik merk hoe mijn ziel door tal van dingen en emoties in beslag genomen kan worden. De geestelijk begeleider kan een bijdrage leveren aan de zelfreflectie van de begeleide. Je hoeft je niet blind te staren op het ene zwakke punt. Je hebt ook andere kanten. Als mens ben je in de eerste plaats een kunstwerk van de Schepper. Je bent een bemind kind van God, wat je ook allemaal uitspookt of nalaat. Het is een kunst om daar oog voor te ontwikkelen. De vraag 'Wie ben ik?' valt dus te verdiepen naar God toe. 'Wie ben ik in de ogen van God?' Hoe word ik zoals God mij ten diepste heeft bedoeld, toen Hij mij schiep? Een vrouw van 50 jaar komt bij mij en vraagt om geestelijke begeleiding. Haar kernvraag die telkens terugkeert is: 'Wie ben ik?' Op een sessie gaat zij aan de slag met het ikentheater. Ze schetst op papier beelden die haar kenmerken: vriendin, dochter, verlegen, kritisch. Ze verkent in stilte al schetsend deze rollen. En daarna buigt ze zich over de spirituele hamvraag: 'Wat zegt God tegen mij in deze rollen?' En ze schrijft enkele gedachten op. 'Heb vertrouwen. Laat los. Wees aardig voor jezelf. Wees jezelf. Oordeel niet.' Als we er samen over napraten, merkt ze op: 'Dit alles geeft me een aangename energiestoot.' Deze stemmen van God geven haar ziel rust en adem. Ik zie haar opbeuren. In de laatste sessie vertrouwt ze me toe wat er met haar is gebeurd: 'Alles heeft me meer eigenwaarde gegeven. Ik leer mezelf te aanvaarden. Het is goed om daarvoor de tijd te nemen. Soms kon ik de nabijheid van God

ervaren. God is niet ver weg. Je hoeft daar ook niet erg ingewikkeld over te doen.'

1.3 Zien en gezien worden

De mysticus Johannes van het Kruis vergelijkt God ergens met een schilder. Hij legt daarbij accent op het stil zitten van de geportretteerde persoon. Als je niet stil zit, wordt het niks met het schilderij. In jou is God als een kunstenaar aan het werk om het kunstwerk van je leven te maken. Hou je stil. Dan kan Hij zijn werk pas goed doen. Het gaat mis, als wij opstaan en ons met Gods portret van ons gaan bemoeien. Neen, geduld s.v.p. Ik zal de regie moeten loslaten en in alle rust leren kijken. Kijken naar hoe Hij mij aan het schilderen is. Kijken met mijn hart hoe God in mij aan het werk is. Behulpzaam voor mij is het verhaal van Nicolaas van Cusa (1401-1461). Cusanus (zo wordt hij ook genoemd) beschrijft een oefening rond de ware icoon van Jezus. Hij stuurde eens een portret van Christus naar Benedictijner monniken van Tegernsee. Hij gaf er als handleiding zijn boekje 'De visione Dei' (Het zien van God) bij. Hierin begeleidt Cusanus de monniken in een spirituele kijkoefening. Het zien van God is overigens dubbelzinnig. Het gaat zowel om ons zien van God als om Gods zien van ons. Cusanus nodigt de broeders uit om het portret met de Alziende Blik (van Christus) aan de muur te hangen. Daarna mogen ze er in een brede boog langs lopen. Elke monnik weet zich steeds door de blik van de icoon bekeken, waar hij ook staat of gaat. Hij kan zich verwonderen over de beweeglijkheid van de onbeweeglijke blik. Maar er valt nog meer te leren. De individuele monnik is namelijk niet de enige toeschouwer. Hij is niet alleen het centrum van de wereld. Zijn medebroeders vormen andere kijkers van het schilderij. Ze zijn eveneens voorwerp van de heilige Blik van deze ware icoon. Deze parabel kan volgens mij heilzaam werken in de zelfreflectie en geestelijke begeleiding. Mijn perspectief

kan zich ineens omdraaien vanuit het besef: Ik ben niet alleen ziener, maar ook geziene. Mijn spiritualiteit pendelt steeds heen en weer tussen zien en gezien worden. Ik kan me soms vastbijten in een bepaald kijkperspectief. Ik kan doen alsof alles om mij alleen draait of om mijn relatie met de ander of met God. Deze eenzijdige blik kan worden doorbroken door andere

mensen te ontmoeten. Ik ben niet alleen. God houdt niet alleen van mij, maar ook van de ander. Alles mag er zijn. Alles en iedereen wordt door zijn heilige Blik bekeken. Oog in oog met de Onzichtbare worden mijn oordelen betrekkelijk. Gods oog kan mijn oog scherper maken voor wie ik werkelijk ben.

1.4 Het zien van God

*Hoe anders, Heer, is Uw zien, U kijkt mij bezorgd en liefdevol aan, dat is iets heel anders dan mijn blik op U.
Als U mij aankijkt, geeft U mij zicht op U, ook al bent U een verborgen God.
Niemand kan U zien, alleen als U ervoor zorgt dat U gezien wordt...*

*Uw blik, Heer, is Uw gezicht. Wie dus met liefdevolle ogen naar U kijkt, zal enkel Uw gezicht vinden waarmee U hem liefdevol aankijkt.
En hoe meer hij met liefde naar U probeert te kijken, des te liefdevoller zal hij zich aangekeken weten...*

Voed mij met Uw blik, Heer, en leer mij hoe Uw blik elke ziende blik, elk zichtbaar voorwerp en elk zien ziet. Want Uw zien is de oorzaak van alles. U ziet alles, U veroorzaakt alles. Leer mij, Heer, hoe U in één enkel ogenblik alles tegelijk ziet en alles afzonderlijk onderscheidt.

Nicolaas van Cusa, Het zien van God

1.5 Eerste brief van Vincent

Dag Hans,

Het is even wennen na 125 jaar, maar ik schrijf je vanuit het hiernamaals graag een reactie. Bijzonder dat je mijn schilderijen gebruikt om iets te vertellen over spiritualiteit en mystieke ervaring. Je hebt mijn leven redelijk geschetst. Ook herbeleef ik weer mijn leven van destijds. Schrijven doe ik graag, al heeft het even stil gelegen. Je hebt mijn mooiste zelfportret uitgekozen. Wat een portret ben ik, hè! In mijn brieven schreef ik eerlijk hoe ik mezelf zag: eigenwijs, gedreven, gepassioneerd, lastig. Maar vooral: schilder en kunstenaar. Tjonge, ik had dan vaak geen geld en eten, ik leefde veel op tabak en alcohol, maar wat was dat schilderen heerlijk. Ik waande me inderdaad geregeld in de hemel. Misschien mag je dat best spirituele ervaringen noemen. Ik was in mijn brieven erg bezig met mezelf, met mijn geldnood, met mijn ruzies met mijn ouders en vrienden. Als ik dit alles herbeleef, krijg ik een hekel aan mezelf.

Daarom was ik graag op mezelf. Ik was liever alleen dan in gezelschap. In de groep kreeg ik toch maar ruzie. Neen, geef mij maar de natuur, geef mij maar de vrije ruimte om te schilderen en te schrijven.

Je schrijft mooie woorden van Cusanus, maar ze komen niet echt bij me binnen. Ik hik toch aan tegen jouw godstaal. De ogen van God, hoe moet ik dat zien? Ja, vroeger, in mijn tijd als godsdienstfanaat toen dweepte ik ermee. Ik kon zelfs Bijbelteksten citeren en mystici zoals jij dat doet. Wat vind je van deze zin: 'het is goed om soms het oog naar boven op te slaan als ziende de Onzienlijke'?

Maar in mijn agnostische fase irriteerde die taal me. Ik vind dat mensen soms zo makkelijk over God praten. Alsof ze God in hun broekzak hebben. Alsof ze direct met God Himself hebben gesmoesd. Dat stoort me. Waar ik altijd wel in ben blijven geloven is Christus. Ik beschouw hem als een groot Kunstenaar. Ja, inderdaad een schilder. Hij had de gave van de Levenskunst. Hij was de persoon die zich ontfermde over lijdende mensen. Hij was zelf een man van smarten. En op die moeizame weg gaf hij mensen troost en moed. Ik heb hem geschilderd, toen ik opgenomen was in het krankzinnigengesticht. Ik schilderde hem in navolging van Rembrandt en Delacroix. Als een zon, licht in het donker, als een gestorvene met kruiswonden. Over hem ontfermt zich zijn moeder. En met die Christus identificeer ik mij. Hij geeft me troost. Vooruit, als er een god is, dan moet ik wel bij Hem zijn. Zie ik dan God? Ben ik dan door Hem gezien? Ik wil niet zweverig worden. Ik wil nuchter blijven. Het leven zelf is al lastig genoeg. Misschien moeten we maar gewoon doen. Dat is al gek genoeg. Ik blijf grote angst houden voor godsdienstwaan en religieus misbruik. Laet ik positief eindigen: De liefdevolle blik van Christus, daar heb ik wat mee. Daar kan en wil ik niet aan voorbijlopen...

Adieu, Vincent

1.6 Geestelijke oefeningen

1. Ga eens voor de spiegel staan en maak een zelfportret. Wat ervaar je hierbij?
2. Hang een Christusicoon aan de muur en volg de bovenbeschreven kijkoefening van Cusanus. Wat is jouw kijkervaring? Op welk moment ontvang je Gods liefdevolle Blik?
3. Lees de briefcorrespondentie tussen Hans en Vincent. Welke passage raakt je en waarom?
4. Schrijf je spirituele biografie. Doe dat aan de hand van de volgende vragen: Wie ben ik? Wie ben ik in Gods ogen? Waar kwam ik in mijn leven God tegen? Welke mensen, gebeurtenissen en ervaringen hielpen mij om dichterbij het Onzienlijke te komen?
5. Werkvorm: 'theater der ikken' - voor de Geestelijke Begeleiding
 - a) Maak een rij van rollen die bij jou horen en die je te binnen schieten. (Bijv. doorzetter, verlegen jongetje, creatieveling, etc.)
 - b) Kruis er vijf aan die je momenteel erg bezighouden
 - c) Beantwoord bij de vijf gekozen rollen de volgende vragen: Wat doe ik dan? Waarom doe ik dat?
 - d) Teken een grote cirkel op een vel papier. In het midden een kleine cirkel. Verdeel de buitencirkel in vijf segmenten en schrijf aan de rand de gekozen rollen. In de binnencirkel schrijf je het woord regisseur.
 - e) Geef de gekozen rollen weer in de segmenten van de cirkel d.m.v. een tekeningetje, een kleur of een symbool.
 - f) Overweeg bij de gekozen rollen en noteer je overwegingen in kernwoorden: Hoe ben ik hier in het licht van de Heilige? Wat heeft de Heilige mij hier te zeggen?